

Snopko, Jan

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej "Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego", Białystok, 23-24 października 2003 r.

Dzieje Najnowsze 36/1, 243-246

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej
„Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku.
Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza
polsko-litewsko-białoruskiego”, Białystok,
23-24 października 2003 r.**

W październiku 2003 r. odbyła się w Białymstoku międzynarodowa konferencja naukowa „Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego”. Było to kolejne, dziesiąte już spotkanie, organizowane wspólnie przez historyków i archiwistów z Polski, Białorusi i Litwy w ramach cyklu „Wspólne dziedzictwo ziem północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej”. Jako współorganizatorzy konferencji występowały następujące instytucje: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwa Państwowe w Białymstoku, Suwałkach i Szczecinie, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych Politechniki Białostockiej oraz Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku. Symposium zgromadziło w murach Wydziału Historyczno-Socjologicznego UwB duże grono badaczy, archiwistów i osób zainteresowanych tą problematyką. Konferencję otworzyli: dyrektor Archiwum Państwowego w Białymstoku Marek Kietliński oraz wicedyrektor Instytutu Historii UwB dr Artur Pasko.

Program pierwszego dnia obrad obejmował głównie wystąpienia poświęcone przemieszczeniu ludności w XX w., natomiast drugi dzień poświęcony był prezentacji szerszej problematyki, związanej ze stanem badań i źródłami do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego. Pierwszy referat nt. przesiedleń ludności polskiej i żydowskiej z BSRR do Polski w latach 1944-1946 wygłosił prof. Eugeniusz Mironowicz. Referent podkreślił, że dla ludności wiejskiej decyzje o wyjeździe były niezwykle dramatyczne, wiązały się z koniecznością opuszczenia gospodarstw i domostw, utrzymywanych od wielu pokoleń. Początkowo do wyjazdu zapisało się ok. 535 tys. osób, ale później na skutek zmiany postawy władz radzieckich (więcej barier i ograniczeń), wyjechało tylko ok. 226 tys. osób.

Kolejny referent, dr Wojciech Sleszyński, mówił o projektach zmian struktury ludnościowej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w drugiej połowie lat 30. Wiązało się to m.in. ze sprawą polskiego osadnictwa wojskowego na Kresach, zwłaszcza na Polesiu. Przysparzało ono władzom wielu różnych problemów, niemniej pojawiały się nawet tak kuriozalne pomysły, jak obligatoryjne przeniesienie emerytów na Kresy.

Doc. Algis Kasperavicius z Wilna wygłosił referat pt. „Ucieczka Litwinów i Żydów z «Kłajpedzkiego Kraju» w 1939 r.” Wymuszone przekazanie okręgu kłajpedzkiego Niemcom wywołało ogrom problemów narodowościowych i politycznych, przyczyniło się też do wzrostu nieufności społeczeństwa litewskiego wobec Niemców i ugruntowania przekonania, że „lepsi Rosja-

nie niż Niemcy". Dr Zoja Jaroszewicz mówiła o przesiedleniu staroobrzędowców z ziemi suwalsko-sejneńskiej na Litwę w 1941 r. Wiązało się to z polityką wysiedlania Rosjan i Białorusinów z terenów zajętych przez Niemcy. W ten sposób przesiedlono na teren Litwy ponad 20 tys. starowierów, których osadzano często na gospodarstwach Litwinów zesłanych na Syberię. Generowało to dodatkowe konflikty w środowiskach lokalnych.

Przedstawiciel NDAP z Warszawy, dr Jacek Krochmal, mówił o polsko-ukraińskich rozmowach nt. wymiany archiwaliów przemieszczonych podczas II wojny światowej. Zwłaszcza do Lwowa trafiło w tym okresie sporo zespołów instytucji polskich. Kwestia ta stała się przedmiotem prac polsko-ukraińskiej komisji i zespołu ekspertów, które wytypowały pewne dokumenty i zespoły do wymiany, przy zachowaniu zasady niepodzielności zespołowej. Po tych wystąpieniach odbyła się dyskusja, w której głos zabrali m.in. Krzysztof Buchowski i Henryk Majecki.

Po przerwie dr Daniel Boćkowski przybliżył źródła do ruchów migracyjnych w czasie II wojny światowej na obszarze północno-wschodniej Polski. Mówił przede wszystkim o archiwaliach do wywozów i zsyłek, przechowywanych w archiwach Rosji i Białorusi, zwracał przy tym uwagę na znaczenie niedocenianych dotąd archiwów terenowych. Z instytucji polskich ważne materiały związane z tą problematyką gromadzi Ośrodek „Karta”.

Gość z Mińska, doc. Anatolij Wielikij, zaprezentował w języku białoruskim referat o repatriacji ludności polskiej do Rzeczypospolitej białoruskiej do BSRR po II wojnie światowej. Poprzedziły ją pertraktacje i umowy polsko-radzieckie, które formalnie odebrały możliwość wyjazdu np. Tatarom czy Karaimom. Referent główną uwagę skupił na procesach decyzyjnych oraz kwestiach formalnych i technicznych związanych z repatriacją.

Migracje ludności po II wojnie światowej w województwie białostockim w świetle materiałów Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (PUR), przechowywanych w AP w Białymstoku, przedstawił dyrektor archiwum Marek Kietliński. Zespół PUR stanowi ciekawą i dobrze opracowaną dokumentację do badań problematyki związanej z repatriacją i osadnictwem na tzw. Ziemiach Odzyskanych (m.in. zadania PUR, napływ i liczebność repatriantów, opieka nad przesiedleńcami i ich rozmieszczenie). Z kolei Marek Sidor przybliżył powojenne migracje ludności w świetle materiałów PUR z AP w Suwałkach. Referent zwrócił uwagę na słabe przygotowanie organizacyjne i techniczne akcji przesiedleńczej, w tym bardzo często występujące braki środków transportu i zaopatrzenia. Charakterystyczne, że rodziny litewskie z Suwalszczyzny w zdecydowanej większości nie wyrażały zgody na wyjazd. Była to zapewne jedna z przyczyn determinujących władze Litewskiej SRR do blokowania przesiedleń Polaków z terenu Litwy etnicznej po II wojnie światowej. O problemach tych mówił w swoim ciekawym wystąpieniu dr Krzysztof Buchowski. Na terenie tzw. Litwy Kowieńskiej mieszkało ok. 200 tys. Polaków, ale według nacjonalistów litewskich — byli to „spolonizowani Litwini”. Dlatego też Polacy doświadczali bardzo wielu utrudnień przy rejestracji chętnych do wyjazdu, zdołało się zarejestrować zaledwie ok. 17 tys. osób, ale i tak ostateczna decyzja należała do urzędników, którzy w większości odmawiali prawa wyjazdu.

Stan badań nad dziejami okupacji niemieckiej na Kresach podczas I wojny światowej oraz niektóre źródła przydatne do badań tego tematu przedstawił dr Jan Snopko. Na niedostateczny stan badań wpływa przede wszystkim brak odpowiedniej bazy źródłowej. Część nieco rozproszonych, ale bardzo ważnych materiałów znajduje się w Archiwum Państwowym w Krakowie (zespół NKN) oraz Archiwum Akt Nowych (zespoły TRS i Gabinet Cywilny RR). Dokumenty te dotychczas prawie nie były wykorzystywane przez badaczy. Ostatni referat w ramach sesji przedpołudniowej wygłosiła Jolanta Rogowska, a dotyczył on problemów repatriacji z Kazachstanu w 1946 r. w świetle tzw. Księgi Pawłodarskiej.

ZYCIE NAUKOWE

Po południu pierwszy wystąpił ks. dr Adam Szot, który mówił o tworzeniu nowych struktur administracji kościelnej w Białymstoku po zakończeniu II wojny światowej. Na terenie województwa białostockiego znalazło się 50 parafii archidiecezji wileńskiej, było także 102 księży oraz przeniesione z Wilna Wyższe Seminarium Duchowne i Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego (do 1951 r.). Struktury miejscowego Kościoła katolickiego długo występowały pod nazwą Administracji Apostolskiej z siedzibą w Białymstoku, dopiero w 1991 r. Jan Paweł II ustanowił diecezję białostocką, podniesioną w roku następnym do rangi archidiecezji i metropolii.

Instytucję repatriacji w polskim systemie prawnym przedstawił dr Jarosław Matwiejuk. Polska ma specjalną ustawę, która określa, kto może uzyskać status repatrianta oraz związane z tym uprawnienia. Przykładowo gmina Białystok spełniła do tej pory warunki by przyjąć do osiedlenia się 39 rodzin repatriantów ze Wschodu.

Na zakończenie pierwszego dnia obrad wygłoszono jeszcze kilka referatów. Doc. Edmund Jarmusik z Grodna przedstawił źródła do dziejów Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi, przybliżył zwłaszcza związane z tym zasoby archiwów moskiewskich. Elena Paszkowicz z Brześcia mówiła o opiece socjalnej na Polesiu w latach 1921-1939, w świetle materiałów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Brześciu. Natomiast Olga Popko (także z Brześcia) zaprezentowała polskie i niemieckie źródła do dziejów rodu Radziwiłłów. Z kolei Artur Konopacki zapoznał słuchaczy z problemami badawczymi dotyczącymi źródeł do heraldyki tatarskiej.

Drugi dzień obrad także był bardzo pracowity i wypełniony wystąpieniami kilkunastu referentów. I tak, Agnieszka Pisanko-Borowik zaprezentowała postać Karola Topolskiego — przedstawiciela patrycjatu białostockiego z drugiej połowy XVIII w. Następnie Przemysław Czyżewski mówił o gimnazjum białostockim w okresie powstania styczniowego. Źródłem do tego referatu był tekst pióra byłego dyrektora szkoły, Pawłowskiego. Podkreślał on polski charakter placówki, której dyrekcja i nauczyciele chronili uczniów zaangażowanych w działalność antyrosyjską przed powstaniem styczniowym. Materiał ten poszerza naszą wiedzę o sytuacji w Białymstoku w tym dramatycznym okresie. Natomiast kwestie związane z budżetem Grodna w drugiej połowie XVIII w. zreferował dr Przemysław Borowik. Przybliżył on sytuację finansową miasta oraz źródła do jej poznawania. Składanie sprawozdań finansowych było obowiązkiem burmistrzów, ale ci nie zawsze go przestrzegali.

Problemy związane z badaniami nad migracją ludności żydowskiej przedstawił Artur Markowski. Zajął się on głównie wykorzystaniem akt metrykalnych i ich przydatnością do badań tej problematyki. Nowe, bardzo ciekawe źródła do badań nad architekturą XIX-wiecznego Białegostoku zaprezentowała z kolei dr Małgorzata Dolistowska. Akta te, przechowywane w archiwum grodzieńskim, pozwalają na precyzyjną datację i odtworzenie wyglądu zwłaszcza budynków użyteczności publicznej (szkoły, szpitale, kinoteatry, żydowskie domy modlitwy).

W trakcie kolejnych wystąpień referenci prezentowali mało dotychczas znane i słabo wykorzystywane materiały archiwalne do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego. I tak, Elżbieta Bagińska przedstawiła materiały do dziejów Radziwiłłów w zbiorach Piotra Dubrowskiego, przechowywane w Bibliotece Narodowej Rosji w Petersburgu. Są tam ciekawe dokumenty działalności gospodarczej, politycznej i wojskowej przedstawicieli tego rodu w XVI-XVIII w. Następnie Krzysztof Iwaniuk poinformował o polskich archiwaliach w zasobie Archiwum w Równem na Ukrainie i ich przydatności dla badaczy. Z kolei dr Anna Tieriebuń, dyrektor Archiwum Państwowego w Brześciu, omówiła materiały przechowywane w tymże archiwum, a dotyczące problemów repatriacji ludności pogranicza polsko-białoruskiego. Spo-

ra część dokumentacji dotyczy m.in. spraw własnościowych i mienia pozostawionego przez Polaków.

Dwa kolejne referaty wygłosili goście z Archiwum Państwowego w Szczecinie. Prof. Kazimierz Kozłowski mówił o skutkach II wojny światowej dla zasobu Staatsarchiv Stettin i o współpracy z Landesarchiv w Greifswaldzie. Archiwum szczecińskie zostało bardzo rozproszone i po wojnie udało się odzyskać około połowy jego zasobu. Duża część zbiorów została po stronie niemieckiej (Greifswald), stąd też archiwa te prowadzą szeroką akcję mikrofilmowania materiałów do badań pomorzoznawczych. Następnie Witold Mijał przedstawił materiały do badania kwestii robotników przymusowych z obszaru Litwy, Łotwy i Białorusi na Pomorzu Zachodnim podczas II wojny światowej. Są to głównie kartoteki i teczki osobowe II Wydziału Policji w Szczecinie, który rejestrował wszystkich cudzoziemców. Archiwum szczecińskie posiada 84 tys. jednostek archiwalnych, dotyczących 57 tys. osób (aż 40 narodowości). Z kolei Tadeusz Mańczuk referował kwestię migracji ludności na terenie powiatów Elk, Gołdap i Olecko po II wojnie światowej. Bardzo ważne okazały się tu także materiały PUR.

Po przerwie zaprezentowano jeszcze trzy referaty. Andrzej Smolarczyk przybliżył źródła dotyczące wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego w zespole archiwalnym DOK IX w Archiwum Państwowym w Brześciu. Dr Małgorzata Moroz-Ocytko przedstawiła stan badań nt. emigracji białoruskiej w Pradze w okresie międzywojennym. Natomiast dr Małgorzata Dajnowicz mówiła o obliczu politycznym guberni suwalskiej na podstawie archiwaliów wileńskich.

Program merytoryczny konferencji był więc bardzo bogaty, a zaproponowana tematyka wzbudziła duże zainteresowanie badaczy i archiwistów, tak z kraju, jak i zagranicy. Świadczy o tym ponad 30 referatów i komunikatów, wygłoszonych w trakcie dwóch dni obrad, oraz towarzysząca im dyskusja. Spotkanie okazało się też dobrą płaszczyzną wymiany poglądów i doświadczeń z kolegami z Litwy i Białorusi. Wypada mieć nadzieję, że cykl spotkań naukowych „Wspólne dziedzictwo ziem północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej” będzie kontynuowany.

Jan Snopko
Białystok